

УКРАЇНА ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ СЬОГОДЕННЯ: В ПОШУКАХ ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ

МОНОГРАФІЯ

Україна на теренах історії:
від минулого до майбутнього

Держава та громадянське
суспільство України
в пошуках найоптимальнішої
моделі функціонування:
політико-правові аспекти

Економічний потенціал
українського соціуму:
сьогодення та перспективи

Українське суспільство
як об'єкт соціологічного
аналізу

Наука, освіта,
культура, мистецтво
в українському соціумі:
здобутки та мрії

Українська мова
як генетичний код нації

Україна в піввоєнний час:
горизонти розвитку

Національна безпека
України в контексті
сучасних європейських
геополітичних трансформацій

АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

УКРАЇНА ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ СЬОГОДЕННЯ: В ПОШУКАХ ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ

Монографія

Харків
«Право»
2026

Авторський колектив:

Бившева Л. О., кандидат економічних наук, доцент; *Бобело В. С.*; *Волошина О. О.*, кандидат економічних наук, доцент; *Зеркіна О. О.*, кандидат економічних наук, доцент; *Комарницька І. І.*, доктор юридичних наук, професор; *Мельник О. А.*, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник; *Мошноріз М. М.*, кандидат філологічних наук; *Павлюх М. В.*, кандидат наук із соціальних комунікацій; *Палагута В. І.*, доктор філософських наук, професор; *Радомська Л. А.*, кандидат філологічних наук, доцент; *Требін М. П.*, доктор філософських наук, професор; *Фоміченко І. П.*, кандидат економічних наук, доцент; *Федосенко М. Б.*; *Шабат-Савка С. Т.*, доктор філологічних наук, професор

Рецензенти:

М. А. Козловець – доктор філософських наук, професор, заслужений працівник освіти України (Житомирський державний університет імені Івана Франка);

Ю. А. Пономаренко – доктор юридичних наук, професор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого);

В. Ф. Смолянук – доктор політичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (Військова академія імені Євгенія Березняка)

*Рекомендовано до видання вченою радою
ГО «Аналітичний центр сучасної гуманітаристики»
(протокол № 1 від 15 січня 2026 р.)*

Україна перед викликами сьогодення: в пошуках оптимальної моделі розвитку : монографія / [І. І. Комарницька, О. А. Мельник, В. І. Палагута та ін.] ; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. – Харків : Право, 2026. – 290 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178759315>.

ISBN 978-617-8759-31-5

Колективну монографію присвячено дослідженню українського соціуму крізь призму сучасних викликів. Українську державу та громадянське суспільство розглянуто в контексті історичних, філософських, економічних, політологічних, соціологічних, правових та інших аспектів. Проаналізовано сучасний стан і перспективи розвитку української науки, освіти, культури, мистецтва, людини як їх носія. Особливу увагу приділено українській мові як генетичному коду нації, горизонталі розвитку українського соціуму в повсякденний час.

УДК 070+14+159.9+33+34+63+74+81+82+93/94

© Комарницька І. І., Мельник О. А.,
Палагута В. І. та ін., 2026

© ГО «Аналітичний центр сучасної
гуманітаристики», 2026

ISBN 978-617-8759-31-5

Зміст

Розділ 1

Україна на теренах історії: від минулого до майбутнього

1.1. Історична пам'ять як інструмент деколонізації українського духу (Бобело В. С.).....	5
Список використаних джерел.....	36
1.2. Поняття «преса для жінок», «жіноча преса» та «жіноче часописьменство» польської жіночої періодики у Східній Галичині (1840–1939 (Павлюх М. В.).....	39
Список використаних джерел.....	47
1.3. Трансформація польських жіночих видань у Східній Галичині (1840–1939): від салоно-розважальних до ідеологічних часописів (Павлюх М. В.).....	47
Список використаних джерел.....	55

Розділ 2

Держава та громадянське суспільство України в пошуках найоптимальнішої моделі функціонування: політико-правові та економічні аспекти

2.1. Неоліберальна гегемонія та криза сучасного соціального розвитку (Палагута В. І.)	56
Список використаних джерел.....	77
2.2. Антикорупційні дії в Україні під час воєнного стану (Комарницька І. І.).....	79
Список використаних джерел.....	90
2.3. Трансформація економічного потенціалу українського соціуму: воєнні реалії та перспективи розвитку (Волошина О. О., Бившева Л. О., Фоміченко І. П.).....	92
Список використаних джерел.....	107

Розділ 3

Наука, освіта, культура, мистецтво в українському соціумі: здобутки та мрії

3.1. Психологія історії творення особистості в суспільстві (Мельник О. А.).....	109
Список використаних джерел.....	128

Розділ 1

УКРАЇНА НА ТЕРЕНАХ ІСТОРІЇ: ВІД МИНУЛОГО ДО МАЙБУТНЬОГО

1.1. Історична пам'ять як інструмент деколонізації українського духу

Бобело Вадим Сергійович

викладач кафедри філософії та суспільних наук

Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова

Сучасність ставить перед українською державою та українською нацією (і етнічною, і політичною) багато викликів і завдань. У світлі споконвічної і перманентної боротьби за державність й саме існування нації, будь-яке покоління українців є відповідальними не лише перед собою та прийдешніми поколіннями, а й перед попередніми поколіннями борців і героїв, які платили за цю боротьбу своїми долями, кров'ю і життями.

Проблема, яка мала б турбувати українську владу від початку створення незалежної української держави, – проблема деколонізації українського буття і духу, сьогодні перед Україною постала гостро і стала невідкладною. Саме тому в сучасному гуманітарному дискурсі вона постає не лише як політичне чи правове завдання. Наразі її варто розглядати як фундаментальний акт повернення нації до своєї української сутності, до свого Я. Протягом багатьох століть український історичний, культурний та інтелектуальний ландшафт перебував під інтенсивним тиском найрізноманітніших імперських стратегій, спрямованих не просто на фізичне упокорення народу, а на його глибинну, повну ментальну асиміляцію. Зазначимо, що пов'язані насамперед із можливо найгіршою історично формою імперіалізму – імперіалізмом російським. З того моменту, як російська держава зайшла на українські землі, а сталося це в самому кінці XV – на по-

чатку XVI століттях (унаслідок литовсько-московської війни 1500–1503 років, що завершилась Благовіщенським перемир'ям¹, Московія отримала під свій контроль значну частину Чернігово-Сіверщини) – асиміляція місцевого населення, перетворення його на ґрунт для зростання російської нації стали основною метою державних інституцій російської держави (у кожній формі її існування). Ураховуючи цей контекст, історична пам'ять для української нації наразі виступає одним із головних, якщо не головним, полем битви, де вирішується питання її виживання: чи утвердиться нарешті Україна як суверенний суб'єкт власної долі, чи так і залишиться об'єктом чужих, переважно ворожих їй наративів.

Тривалий час українське минуле розглядалося виключно крізь призму так званої «імперської оптики» та «імперських наративів», що цілеспрямовано, методично і безжально вимивали з нашої свідомості будь-які, навіть найменші ознаки самостійності.

Якщо послуговуватися категоріальним апаратом Франца Фанона – впливового теоретика деколонізації, постколоніалізму та колоніальної психопатології, – можна констатувати, що колоніалізм, нарешті відступивши, залишив по собі «скалічену свідомість»², де колонізований навчений дивитися на світ очима колонізатора і змушений це робити. Для України це «скалічення/каліцтво» вилилося у нав'язане, часто навіть неусвідомлене, почуття вторинності, провінційності та меншовартості. Отже, деколонізація духу має починатися з достатньо болісного (особливо для менш національно свідомої частини населення), але вкрай необхідного процесу «деконструкції колоніального й постколоніального розуму», усунення його «ушкодження», його «лікування» – звільнення від ментальних конструктів, що унаслідок мали собою імперську присутність у нашому житті та робили її природною та непомітною.

Безперечно, центральною фігурою в означеному процесі стає історична пам'ять, що за самою своєю природою є не якимось уявним

¹ Див.: Natanson-Leski J. *Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej*. Lwów: Książnica Polska Tow. Nauczycieli Szkół Wyszzych, 1922. S. 87.

² Фанон Ф. Гнані і голодні / пер. з фр. І. Ковальської, І. Цюпи, К. Шепетюк. Київ: Вперед, 2016. С. 94.

статичним архівом, а живим інструментом національної самосвідомості й ідентичності. Як правильно зазначено в анотації до українського видання книги «Культура й імперіалізм» Едварда Саїда, основоположника постколоніальної теорії: «Підкорення і винищення тубільного населення здійснювали не тільки армії – ці акти готувалися заздалегідь у дискурсі й уяві, адже їхня брутальність вимагала потужного виправдального імпульсу»¹. Лаконічним переказом або парафразом ідей цього автора, викладених у його фундаментальних працях, присвячених явищу колоніалізму, можна вважати сентенцію, що імперії тримаються не лише на багнетах, а й на вмінні розповідати чужі історії так, ніби вони є частиною імперської величі. Жертвою подібної апропріації Україна була століттями: від привласнення спадщини Русі² до монополізації права на перемогу в Другій світовій війні³. Саме постколоніальна критика, зокрема концепт «голосу підпорядкованого», запропонований однією із співавторок теорії постколоніалізму Гаятрі Чакраворті Співак⁴, дозволяє зрозуміти, що деколонізація неможлива без повернення нації права на власне слово. Український дух, українська ментальність мають і навіть повинні заговорити власною мовою на весь голос, без огляду на будь-яку цензуру чи протести колишньої «метрополії».

Сучасні виклики, перед якими постала українська держава в умовах спочатку гібридної агресії, а потім і повномасштабної війни, перетворили теоретичні дискурси про пам'ять на практичний інструмент боротьби і спротиву українців. Перехід РФ до відкритої, неспровокованої та безпідставної військової агресії остаточно зірвав маску з міфів про «спільну колиску», «спільну історію» та «братні народи»,

¹ Саїд Е. Культура й імперіалізм / пер. з. англ. К. Ботанової, Т. Цимбала, за уч. Н. Гхазалі, Т. Марценюк. Київ: Критика, 2007. С. 5.

² Див.: Арістов В. Шість тверджень про Русь, які спростовують російську пропаганду. *Локальна історія*. 27.06.2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/shist-tverdzen-pro-rus-iaki-sprostovuiut-rosiisku-propagandu/>

³ Див.: Перебийніс Є. Чи має Росія право привласнювати собі перемогу в Другій світовій війні? *Radio Свобода*. 08.05.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30600343.html>

⁴ Див.: Гаятрі Чакраворті Співак. Чи може підпорядковане промовляти? / пер. з англ. М. Зубрицької. *Вперед*. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/02/04/spivak-subaltern/>

оголивши і виставивши напоказ класичну колоніальну суть претензій та природу конфлікту. На сьогодні очищення топоніміки, ревізія національного пантеону та героїчних і пам'ятних дат, переосмислення важливих історичних епох (таких як Княжа доба, Гетьманщина, чи доба Визвольних змагань початку ХХ ст.) є не просто викликами часу, а й актами відновлення історичної справедливості для українців, української держави та українського ментально-культурного простору. Це не просто відмова від колоніальних чи постколоніальних трактувань нашого минулого, а відновлення розірваної тяглості української державотворчої та соціокультурної традиції, яку імперія всіляко намагалася замінити симулякром «спільної долі».

Сучасний соціокультурний та геополітичний ландшафт помістив Україну в епіцентр цивілізаційного розлому, а проблема деколонізації національного духу набуває статусу ключового чинника національної безпеки. Український простір тривалий час зазнавав не тільки територіальної експансії, а й системного ментального плундрування. Як наслідок, деколонізація зараз має розглядатися не просто як зміна політичного режиму чи адміністративних маркерів, а як ґрунтовний процес емансипації свідомості, що, своєю чергою, вимагає рішучої деконструкції всього імперського спадку в структурі національної історичної пам'яті.

Деколонізація духу через механізми історичної пам'яті передбачає подолання травм українського народу, які десятиліттями замовчувалися, ігнорувалися або викривлялися. Осмислення нацією таких болючих та проблемних точок нашої історії, як Голодомор, репресії (мови, культури, представників нації), культурний етноцид та геноцидної практики русифікації є великим кроком до зцілення національної психіки. Слід зрештою визнати, що лише через чесні рефлексії над минулим можливе формування тієї національної ідентичності, яка буде міцною та стійкою до зовнішніх маніпуляцій. У цьому контексті історична пам'ять постає як наріжний камінь нашого існування, фундамент, на якому зводиться нова архітектура українського національного буття – незалежного, вільного від імперських комплексів, орієнтованого на європейські цінності і власні інтереси та глибоко усвідомленого у своїй самотності.

Вибудувати життєздатний український національний державний конструкт без цього неможливо. Адже саме цей шлях веде до завершення формування української політичної нації. Деколонізація духу – процес доволі тривалий. І він вимагає від націєтворчої еліти (а в ідеалі – від усієї нації) інтелектуальної солідарності та мужності. Саме вона є ментальним запобіжником, запорукою того, що українська суб'єктність більше ніколи не ставитиметься під сумнів, а історична пам'ять назавжди стане надійною опорою для прийдешніх поколінь, які розбудовуватимуть українську державу у вільному від колоніальних примар майбутньому.

Актуальність дослідження ґрунтується на сучасних викликах, коли історична пам'ять фактично перетворена на фронтірне поле бойових дій. Російська агресія супроводжується меморіальним імперіалізмом – спробою апропріювати ключові вузлові точки української історії (від Хрещення Русі до перемоги над нацизмом), щоб легітимізувати свої неоімперські зазіхання. Це вимагає від української науки не просто оборонної позиції, а активної наступальної деконструкції ворожих російських наративів, історичних перекручувань та міфів.

Методологічно робота базується на поєднанні класичного історіософського підходу з методами Memory Studies, що дозволяє розглянути історичну пам'ять як активну, динамічну структуру, яка постійно переосмислюється в контексті викликів часу і сучасних потреб суспільства. На сьогодні політика пам'яті в Україні еволюціонує від стихійної і майже хаотичної декомунізації до усвідомленої, системної деколонізації. Вона містить не лише ревізію топоніміки та демонтаж пам'ятників, а й набагато складнішу інтелектуальну роботу: заповнення «білих плям» історії, реабілітацію замовчуваних імен, кенселінг історично ворожих до України і українців митців і діячів та фактичне формування нового національного пантеону, який відповідав би ціннісним і моральним орієнтирам сучасного цивілізованого суспільства.

Теоретичний базис дослідження ґрунтується на класичних працях з постколоніальної критики. Зокрема, спирається на ідеї Франца Фанона¹ щодо психологічних наслідків колоніалізму, які дозволяють

¹ Див.: Фанон Ф. Гнані і голодні.

проаналізувати український досвід як процес подолання наслідків формування в нації «колонізованого розуму». Фанон наголошував, що імперія не просто нав'язує свою владу і порядки, імперіалізм проникає в саму структуру мислення підкореного народу, змушуючи його сприймати свою культуру як неповноцінну (що загалом стосується і сприйняття самого себе). У наших реаліях це вилилося у тривале панування манкуртства, «малоросійства» та комплексу культурної упослідженості та вторинності щодо імперського центру. Важливим інструментом аналізу стала концепція «орієнталізму» Едварда Ваді Саїда¹, адаптована до українських реалій. Російський імперський дискурс постійно конструював образ України й українців як «внутрішнього Іншого» – території й нації, що позбавлені самостійної історії й потребують зовнішнього, «цивілізаційного» управління. У результаті українську суб'єктність було витіснено на периферію, а її голос став тим, що Гаятрі Чакраворті Співак² називала голосом підпорядкованого (subaltern), який апіорі не може бути почутим у межах панівного імперського наративу. У цьому контексті деколонізація духу є процесом, що поверне нації цей голос, дозволить відкинути об'єктність – ситуацію, коли говорять про неї, – та утвердити власну суб'єктність, коли вона може говорити сама за себе.

Особлива увага приділяється воєнному та майбутньому повоєнному часу як періоду остаточного розриву з нав'язаними імперськими наративами. Війна виступає жорстким і неблаганним каталізатором, що пришвидшує процеси національної самоідентифікації. Формування нових місць пам'яті, пов'язаних із героїкою сучасної боротьби, створює живий зв'язок між попередніми поколіннями борців за державність і нинішніми захисниками України. Цей процес уособлює тяглість нашої державотворчої традиції.

Зрештою, національна пам'ять, очищена від колоніальних нашарувань, має стати надійним фундаментом для побудови оптимальної моделі розвитку демократичної України в європейському просторі. Деколонізація духу виступає фінальним етапом формування політичної нації, де історична свідомість нарешті перетворюється зі зброї

¹ Див.: Саїд Е. Культура й імперіалізм.

² Див.: Гаятрі Чакраворті Співак. Чи може підпорядковане промовляти?

ворога на стратегічний ресурс національної безпеки та запоруку ста-
лого майбутнього.

Поняття «колонізованого духу»/«упокореного розуму» є ключовим
для розуміння процесу нищення в рамках імперій недержавних на-
родів – тих, що не належать до титульної нації. Тривале перебування
народів в межах імперій змінює не тільки їх статус, а й саму струк-
туру мислення значної їхньої частини, ідентичність та ставлення
до власної культури й історії. Зазначена термінологія детермінує стан
внутрішньої несвободи, деформації суб'єктності, коли підкорена
спільнота інтерналізує погляд домінуючої нації. У такому разі власна
історико-культурна спадщина маркується як периферійна, вторинна
та позбавлена державотворчого потенціалу.

Ключове значення для розкриття змісту цієї термінології мають
постколоніальні студії та постколоніальна критика. Виникнувши
в межах західного наукового дискурсу, цей дослідницький напрям
спочатку просто фокусувався на літературній інтерпретації життя
недержавних народів імперій. Проте інтенсифікація боротьби цих
народів за державну незалежність перевела зазначені студії в площину
системного наукового осмислення імперських впливів і явища
імперіалізму. Ключовою постаттю в цьому процесі став Франц Фанон,
який інтерпретував колонізований дух як специфічну когнітивну
деформацію. Згідно з його поглядами, шлях до його звільнення про-
лягає через ментальну реконфігурацію та інтелектуальне спростуван-
ня нав'язаних імперією стереотипів. Наукові висновки Ф. Фанона
стимулювали виникнення нових наукових праць, що розглядали коло-
ніальну політику через призму зіткнення культур. Найповніше цей
підхід розкрив Едвард Саїд, фундаментальні праці якого стали осно-
вою для подальшого розвитку постколоніальної тематики. Стрижнем
колоніальних процесів він вбачав прагнення метрополій розширюва-
ти межі власного культурного поля за рахунок підневільних народів
та утвердження своєї ідентичності в глобальному масштабі. Це за-
клало підвалини для формування нової стратегії постколоніального
аналізу, у межах якої феномен колоніалізму інтерпретується не лише
як територіальне захоплення, а як розгалужена система расової, ет-
нічної, соціальної та гендерної нерівності. В умовах сучасного інте-

лектуального простору колоніалізм фактично втратив свою прив'язку до суто географічних координат; натомість він існує як сукупність різноманітних суспільних деформацій.

Завдяки такому розширенню дослідницьких горизонтів постколоніальний дискурс збагатився новими векторами, у тому числі і тими, що фокусуються на деконструкції імперських міфів та імперського впливу. Вагомий внесок в цей напрям зробили такі вчені, як Гомі Бгабга з працею «Нація і нарація»¹, Бенедикт Андерсон, який дослідив природу «Уявлених спільнот»² (тобто того, як нації себе уявляють і сприймають), а також Ева Томпсон, яка в книзі «Трубадури імперії»³ проаналізувала роль російської літератури в легітимізації колоніальних практик.

На сучасному етапі розвитку науки постколоніальні студії дедалі частіше виступають як універсальна міждисциплінарна методологія, яка дозволяє по-новому інтерпретувати ключові теорії та концепції в межах гуманітарного та соціокультурного знання. Протягом останніх десятиліть такий прикладний підхід активно впроваджували провідні дослідники, зокрема Ева Доманська у праці «Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле»⁴ застосовує цей інструментарій для аналізу історичної пам'яті, а Террі Іглтон у роботі «Ідея культури»⁵ розглядає через нього трансформацію культурних парадигм. Також варто виділити фундаментальні розвідки Джареда Даймонда, де аналізуються причини глобальної ієрархії⁶,

¹ Див.: Nation and Narration / edited by Homi K. Bhabha. London; New York: Routledge, 1990. viii, 333 p.

² Див.: Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / пер. з англ. В. Морозова. Київ: Критика, 2001. 272 с.

³ Див.: Томпсон Е. М. Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм / пер. з англ. М. Корчинської. Київ: Основи, 2008. 367 с.

⁴ Див.: Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / пер. з польск. та англ. В. Склокіна. Київ: Ніка-Центр, 2012. 264 с.

⁵ Див.: Eagleton T. The Idea of Culture. Malden, MA: Blackwell, 2000. 156 p.

⁶ Див.: Даймонд Дж. Зброя, мікроби і харч: витоки нерівностей між народами / пер. з англ. Т. Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2009. 488 с.; Даймонд Дж. Зброя, мікроби і сталь: витоки нерівностей між народами / пер. з англ. Т. Цимбала. Київ: Видавнича група КМ-БУКС, 2018. 512 с.

та працю Джона Саторі «Теорія культури та масова культура»¹, що фокусується на механізмах масового впливу.

З огляду на специфіку предмета, постколоніальні дослідження доцільно класифікувати за географічними та національними критеріями. Це зумовлено тим, що постколоніальний дискурс за своєю суттю є гострою критикою локальних культур, які стикаються з труднощами у подоланні як нав'язаних ззовні, так і сформованих зсередини соціальних вад. Найпродуктивнішим вбачається поділ постколоніальних студій відповідно до досвіду їхнього розвитку та функціонування в конкретних національних середовищах – зокрема, американському, британському, французькому, а також у польському та українському. Такий підхід дозволяє врахувати унікальний контекст взаємодії з імперським минулим.

У вітчизняний інтелектуальний простір постколоніальні дослідження увійшли з відновленням держави Україна в 1991 році, початково спираючись на літературну спадщину та рефлексії української діаспори. Саме в еміграційному середовищі антиколоніальні ідеї зберігалися і розвивалися ще з часів національно-культурного відродження зламу XIX – XX століть. Досить тривалий час формування цього напрямку досліджень в Україні відбувалось під безпосереднім впливом праць закордонних дослідників українського походження, таких як Олександр Мотиль, Мирослав Шкандрій, Роман Шпорлюк тощо.

Процес становлення автентичної вітчизняної школи постколоніальних студій суттєво пришвидшився, коли на українському книжковому ринку з'явилися переклади ключових світових теоретиків постколоніалізму. Це дозволило науковцям активно використовувати постколоніальний інструментарій для дослідження складних суверенного самовизначення українського народу. Зокрема, теорія стала фундаментальною основою для аналізу політичних трансформацій, історичної пам'яті, культурних і релігійних орієнтирів, а також мовної ідентичності.

¹ Див.: Саторі Дж. Теорія культури та масова культура / пер. з англ. С. Савченка. Харків: Акта, 2005. 337 с.

На сучасному етапі еволюція постколоніального дискурсу в Україні асоціюється з іменами визначних інтелектуалів сучасності, таких як Тамара Гундорова, Оксана Забужко, Ярослав Грицак, Соломія Павличко, Микола Рябчук, Мирослав Попович, Наталя Яковенко, Лариса Масенко тощо.

Концептуальним підґрунтям імперської ідеології незмінно постає доктрина цивілізаційної зверхності, у межах якої метрополія перебирає на себе месіанську роль просвітителя. Ключовим наративом у цій системі координат виступає теза про історичну стагнацію підкорених народів: стверджується теза, що до моменту загарбання/колонізації ці спільноти або були позбавлені високої культури, або вона переживала некращі часи чи занепад, а їх соціальні інституції перебували в стані примітивізму або хаосу. Подібна ідеологічна конструкція системно акцентує увагу на тому, що доступ до технологічного прогресу, освітніх стандартів, правових систем та забезпечення задовільного рівня життя є можливим виключно завдяки митрополії, що фактично нівелює суб'єктність та багатовікову історію автентичного розвитку нації.

Подібний дискурс індукує в середовищі колонізованої спільноти стійку психологічну установку вдячності за власне поневолення, оскільки будь-які ревізійністські прагнення або акти резистентності (опору) маркуються як ірраціональне прагнення повернутися до «первісного хаосу». Це, у свою чергу, зумовлює фундаментальну деформацію колективного само сприйняття, за якої нація інтерналізує переконання у власній неспроможності до автономного функціонування без зовнішнього протекторату чи панування.

Більше того, через інструменти офіційної освіти, цензури та державної пропаганди історичні здобутки та моменти національного тріумфу упокорених народів або витісняються на периферію свідомості, або інтерпретуються як результат стимулюючого впливу імперського центру, оскільки нав'язане уявлення про неминучість соціальної катастрофи за умови відсутності «зовнішнього управління» стає фінальним етапом тріумфу колоніальної психології.

Паралельно імперський вплив на «колонізований дух» нації здійснюється шляхом утвердження сприйняття провінціалізації його куль-

тури. Цей процес реалізується через розбудову жорсткої соціокультурної ієрархії, у якій національні атрибути витісняються на периферію як вторинні або суто побутові. У межах цієї парадигми автохтонна мова, традиції та мистецтво підкореного етносу маркуються як фольклорні релікти, придатні лише для етнографічної консервації, проте апріорі не придатні для функціонування в сферах академічної науки, високої літератури, державного управління чи глобального культурного обміну. Натомість мовно-культурне поле імперії проголошується універсальним та престижним, набуваючи статусу єдиного легітимного інструментарію для вертикальної соціальної мобільності та кар'єрного просування.

Зазначена дихотомія змушує інтелектуальні та національно-культурні еліти колонізованої спільноти вдаватися до стратегії асиміляції, відмовляючись від власної ідентичності на користь імперської, щоб уникнути таврування «цивілізаційною відсталістю». Трансгенераційна передача почуття меншовартості та сорому за власну ідентичність стає деструктивною стратегією виживання, що закріплюється у свідомості наступних поколінь.

Культурний продукт упокореної нації в таких умовах неминуче набуває ознак вторинності та епігонства, оскільки творці підсвідомо орієнтуються на імперські канони як на єдино валідні зразки естетики та інтелектуалізму. Це стає основною причиною явища «інтелектуального вимивання»: найбільш обдаровані представники нації інтегруються в імперське культурне поле, збагачуючи його ресурсний потенціал і водночас спричиняючи культурне знекровлення власної нації. У кінцевому результаті формується стійкий суспільний стереотип про меншовартість і неповноцінність автохтонної культури, що приречена на вічне перебування в тіні «цивілізаційної величі» метрополії.

В українському соціокультурному просторі механізми провінціалізації набули ознак системного та інституційно закріпленого процесу, що в історичній ретроспективі реалізувався через низку репресивних актів та ідеологічних настанов. Провінціалізація української мови та культури була не стихійним наслідком соціальної модернізації, а результатом цілеспрямованої державної політики імперського

центру, спрямованої на позбавлення автохтонної культури її елітарного статусу. Шляхом законодавчих обмежень, таких як Валуєвський циркуляр (1863 р.)¹ та Емський указ Олександра II (1876 р.)², українське слово послідовно витіснялося з академічної, освітньої та адміністративної сфер, що призвело до штучної архаїзації мови та закріплення за нею стереотипного статусу «діалекту для побутового вжитку». Це створило умови для домінування російської мови як єдиного репрезентанта інтелектуального прогресу та міської цивілізації.

Зазначена соціокультурна ієрархія спричинила виникнення специфічної деформації національної ідентичності, відомої як малоросійства. В умовах цілеспрямовано обмеженої владою суб'єктності українські еліти були змушені адаптуватися до вимог митрополії, що призвело до внутрішнього розщеплення свідомості та формування стратегій подвійної лояльності, яка українській інтелігенції видавалась конечною (доконаною як факт)³. У цьому контексті відмова від національного коріння виступала не лише умовою соціального успіху, а й вимушеним механізмом збереження інтелектуального потенціалу. Трагедія «Розстріляного відродження» яскраво продемонструвала межі імперської толерантності: будь-яка спроба вивести українську культуру за межі етнографічного канону та надати їй модерних, конкурентоспроможних форм сприймалася центром як загроза цілісності імперського дискурсу і жорстоко каралася.

Водночас український інтелектуальний простір тривалий час функціонував як ресурсний донор для імперії. Систематична апропріація українських митців, науковців, державних та релігійних діячів призвела до значного вимивання національного капіталу та привласнення їхніх здобутків імперським пантеоном. Така експропріація суб'єктності сформувала у свідомості наступних поколінь українців почуття історичної меншовартості та сорому за свою етнічну приналежність. Сьогодні наслідки цієї трансгенераційної травми проявля-

¹ Див.: Казакевич О. Валуєвський циркуляр 1863 року в історіографічних оцінках. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 40. С. 69–74.

² Див.: Грушевський М. Ганебній пам'яті. Твори: у 50 т. / редкол.: П. Соханя (голов. ред.), І. Гирича та ін. Львів: Світ, 2015. Т.10. Кн. 1. С. 104–110.

³ Див.: Агєєва В. Іншування москаля, національна тожсамість і подвійна лояльність. *Наукові записки НаУКМА. Літературознавство*. 2019. Т. 2. С. 41.

ються в труднощах подолання постколоніального синдрому, що вимагає системної деколонізації домінуючих наративів та переосмислення місця української культури у глобальному цивілізаційному контексті.

Імперська стратегія контролю над історичною пам'яттю базується на селективній фільтрації та ревізії національного пантеону з метою усунення потенційних ідеологічних загроз. Процес конструювання офіційного гранднративу передбачає героїзацію лояльних до метрополії постатей, чия діяльність інтерпретується виключно в контексті зміцнення імперської цілісності. Водночас біографії таких діячів зазвичай зазнають денационалізації, що дає змогу інтегрувати їх у загальноімперський культурний простір як постаті, позбавлені автентичного патріотизму. Натомість суб'єкти, які очолювали рухи за суверенітет або чинили активний опір експансії, зазнають тотальної стигматизації та делегітимізації. У межах пропагандистського дискурсу їхні постаті позначаються як деструктивні елементи – зрадники або кримінальні маргінали, що має за мету формування до них стійкої суспільної антипатії.

Наслідком подібної деформації історичного знання є дезорієнтація національної етики та руйнування аксіологічних (ціннісних) орієнтирів. Виховання все нових поколінь в парадигмі лояльності до загарбника призводить до того, що ідея національно-визвольної боротьби починає сприйматись більшістю як історична девіація або злочинна помилка. Така підміна сенсів трансформує концепт законної самооборони стосовно наративу «громадянського» чи «братовбивчого» конфлікту, що остаточно закріплює статус митрополії як «миротворчого» центру. У підсумку історична пам'ять перетворюється на інструмент самопогновлення, де будь-які спроби реабілітації національних героїв викликають агресивний спротив у найбільш колонізованої частини суспільства, що є свідченням глибокої інтерналізації імперських догм.

У нашій історії практика селективної героїзації набула виразних ознак через конструювання міфу про «спільну колиску»¹, «три брат-

¹ Див.: Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 152 с.

ні народи»¹ та спільний цивілізаційний шлях. Російський імперський наратив цілеспрямовано вивищував постаті на кшталт Богдана Хмельницького (і то перекручуючи інтерпретації і виключно в контексті свого бачення Переяславської ради 1654 р.) або радянських воєначальників українського походження (Іван Павловський, Іван Кожедуб, Сидір Ковпак, Олександр Покришкін), водночас старанно ігноруючи, замовчуючи або викривлюючи їхні національні інтенції. У такий спосіб творився образ «правильного» українця – вірного служки імперії, чия лояльність не викликала сумніву, а діяльність не виходила за межі схваленого центром сценарію.

Натомість найбільш жорстокої стигматизації зазнали постаті, що стали символами безкомпромісного опору: Іван Мазепа, Симон Петлюра, Роман Шухевич та Степан Бандера. Терміни «мазепинство», «петлюрівщина» та «бандерівщина» десятиліттями використовувалися не лише як політичні ярлики, а як інструменти морального терору, спрямованого на те, щоб викликати в пересічного українця страх та відразу до ідеї боротьби за незалежність і окремішність. Через системне ототожнення цієї боротьби зі «зрадництвом» імперія досягла того, що значна частина українського суспільства почала сприймати власну історію крізь призму імперського гранднاراتиву.

Наслідком цієї політики стало тривале існування в Україні явища «розколотої пам'яті», де спроби вшанування справжніх героїв упродовж тривалого часу викликали внутрішні конфлікти². Поняття вільних змагань підмінялось категорією «трагедії», що позбавляло націю права гордості за власну резистентність. Сучасний процес деколонізації в Україні є передусім боротьбою за право називати речі своїми іменами, вшановувати справжніх героїв, руйнуючи імперський моноліт «спільної пам'яті», який століттями слугував фундаментом для нашого ментального поневолення.

¹ Див.: Грицак Я. Як виник міф про «братні народи»? / за матеріалами інтерв'ю А. Дробовича. *Український інститут національної пам'яті*. 2022. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/yaroslav-grysak-yak-vynyk-mif-pro-bratni-narody>

² Див.: До свята УПА Бандеру і Шухевича остаточно позбавили звання Героїв. *TCH.ua*. 14.10.2011. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/do-svyata-upa-banderu-i-shuhevicha-ostatochno-pozbavili-zvannya-geroyiv.html>

Найбільш деструктивним методом деформації колективної свідомості постає інституціоналізація «історичних лакун» – стратегія повної ізоляції спільноти від докупаційного генезису. Метрополія поспідовно стверджує телеологічний міф, згідно з яким цивілізаційний прогрес та історична суб'єктність нації розпочалися виключно з моменту її інкорпорації до складу імперії. Будь-які попередні етапи розвитку маркуються як «протоісторія» або малозначущі фрагменти, позбавлені державотворчого сенсу. Через механізми знищення або засекречування архівних джерел відбувається цілеспрямований розрив традиції державності, що має на меті унеможливити будь-які інтенції щодо реставрації суверенного статусу.

Ефект штучної амнезії призводить до викривленого сприйняття власної спільноти як «історичного новотвору», позбавленого глибокої соціокультурної генеалогії. Відсутність усвідомлення тривалої ретроспективи боротьби за самовизначення робить ідентичність вразливою, оскільки вона починає потрактовуватися як штучна конструкція, а не як результат природного історичного поступу. Створений вакуум оперативно заповнюється імперськими метанаративами, які пропонують ерзац-історію – величну за формою, проте чужу за суттю. У підсумку нація втрачає здатність до стратегічного проєктування майбутнього, оскільки втрачає стійку онтологічну опору в минулому, яке було б реконструйоване та очищене від зовнішніх й, що ще гірше, ворожих ідеологічних інтерпретацій.

В українському історичному досвіді стратегія створення «лакун» набула вигляду тотального заперечення суб'єктності Русі зі столицею у Києві як питомо українського державного утворення, що супроводжувалося привласненням цієї спадщини Московським царством. Російський імперіалізм конструював лінійну схему історії, де Україна з'являлася на історичній арені лише як периферійна частина «триєдиного народу», а період між занепадом Києва та козацькою радою в Переяславі (1654 р.) подавався як епоха хаосу або бездержавності. Ця практика мала на меті навіювання українцям думки про їх національну «молодість» та нездатність до самостійного політичного життя без захисту метрополії.

Радянський імперський період лише посилив цей розрив через жорстоку цензуру та фізичне знищення багатьох найсвідоміших носіїв національної пам'яті. Захоплення, ревізія і часткова ліквідація архівів УНР, засекречування архівів про Голодомор та репресії, заборона на дослідження козацької доби поза класовою парадигмою створили ситуацію, за якої цілі покоління українців виростили з відчуттям відсутності автентичної і звияжної історії. Нав'язаний міф про «споконвічне прагнення про возз'єднання»¹ слугував заміником справжніх державотворчих традицій Великого князівства Литовсько-го чи Гетьманщини, які систематично витіснялися з офіційного дискурсу.

Наразі боротьба за відновлення історичної пам'яті в Україні є актом стратегічної самооборони. Повернення до наративу про тисячолітню тяглість українського державотворчого процесу – від Русі та Королівства Руського до сучасної держави Україна – дозволяє подолати постколоніальний синдром «неповноцінності». Саме відновлення зв'язку з доокупаційним корінням дає нації необхідну опору для боротьби за суверенітет, перетворюючи ідентичність з «нешодавно вигаданої» на глибоко вкорінену та історично обґрунтовану реальність.

Фундаментальним елементом імперської ідеології виступає метанаратив про «спільну колиску» та етнічну гомогенність, що має на меті повну деструкцію національної суб'єктності в межах єдиного імперського простору. Зазначена конструкція базується на постулаті про існування триєдиного етносу й в українському історичному дискурсі саме вона стала наріжним каменем російської історіографії XIX століття, а пізніше була трансформована радянською ідеологією в концепцію «нової історичної спільноти» – людини радянської (щоправда базисом для неї, як не дивно, мав служити етнос російський). Ця теза і нині використовується для легітимізації анексії суверенних українських територій та заперечення права українців на окреме існування. Через освітні інституції та офіційну церкву впроваджувалося переконання, що українська ідентичність є лише «зіпсованим» варіантом

¹ Див.: Довгань К. Фальсифікатор історії: де, як і чому Путін набрехав у скандальній статті. *24 Канал*. 15.07.2021. URL: https://24tv.ua/stattya-putina-pro-ukrayinu-manipulyatsiya-brehnya-odin-narod_n1686293

російської, а українська мова – лише наріччям, позбавленим потенціалу для високої культури. Подібна політика Московії створювала ментальну пастку, у якій боротьба за незалежність таврувалась як «мазепинство» чи сепаратизм, що буцім-то суперечить природному порядку речей.

Наслідком тривалого впливу цього міфу стало виникнення феномену політичного та культурного догідництва, коли значна частина української інтелектуальної еліти (від представників козацької еліти до радянської партійної номенклатури) спрямовувала свій талант на розбудову імперського тіла. Очікування рівноправності в межах імперії очікувано виявилось утопічним, оскільки метрополія сприймала український ресурс лише як паливо для власного руху уперед. Це призвело до затримки формування модерної української нації, оскільки енергія, що мала бути витрачена на розбудову власної державної і політичної традицій, абсорбувалась імперським проектом.

Деконструкція цієї, вкрай шкідливої міфологеми потребує ґрунтовної рефлексії над механізмами блокування національної свідомості через нав'язування ілюзії «спільної долі». Інтерналізація концепту «єдиного народу» призводить до підсвідомого делегування суб'єктних прав на користь імперського центру чи його представників, що, у свою чергу, зумовлює маргіналізацію власних національних інтересів. Це спричиняє стан інтелектуальної стагнації еліт, які замість розробки суверенного державного проекту фокусуються на спробах реформування імперських інститутів та структур, сподіваючись на ілюзорний паритет у межах авторитарної, деспотичної системи. Подолання цієї парадигми є преквізитом (попередньою умовою) ментальної деколонізації, оскільки воно повертає усвідомлення унікальності і самобутності національного історичного шляху.

На сучасному етапі остаточне руйнування міфу про «один народ» є завданням «на вчора» та питанням національної безпеки. Розуміння того, що український історичний вектор, що ґрунтується на традиціях самоврядування (вікові традиції Русі, Магдебурзьке право), договірних відносин (козацьке звичаєве право, Конституція Пилипа Орлика) та європейській орієнтації, є засадничо відмінним від авторитарної московської моделі, дозволяє завершити процес ментально-

го звільнення. Відмова від ілюзії «спорідненості» із загарбником відкриває простір для повноцінної реалізації власного цивілізаційного вибору, очищеного від нав'язаних імперських інтерпретацій.

Центральною передумовою нейтралізації національного комплексу меншовартості є реституція (повернення) історичного капіталу Княжої доби нашої історії, апропріація якого слугувала фундаментальним інструментом легітимації імперського статусу Московії. Традиційна імперська історіографія конструювала телеологічну модель транзиту влади від Київського центру княжої держави до московського (через Володимир-на-Клязьмі), маркуючи український соціокультурний простір як пасивний об'єкт, що перебував у стані очікування «історичної реінтеграції». Натомість наукова ревізія державотворчих процесів доби Середньовіччя на теренах України стверджує, що Русь і південно-західні князівства після її розпаду (Галицьке, Волинське (Володимирське), Київське, Переяславське, Чернігівське і Сіверське) функціонували як інтегральна частина тогочасної європейської цивілізації з оригінальною правовою системою та політичною культурою, безпосереднім спадкоємцем якої є Україна. Утвердження сприйняття Русі як ексклюзивного фундаменту українського державотворення реконструює імперські територіальні претензії та відновлює статус Києва як незалежного об'єкта цивілізаційного поступу.

Подібна ж стратегія переосмислення поширюється на період Гетьманщини та визвольних змагань початку ХХ століття, які в межах колоніального дискурсу штучно маркувались як періоди політичної аномії (хаосу) або «суб'єкт нелояльності». Насправді козацька державність репрезентувала ранньомодерний республіканський тип політичної культури, що базувався на договірних засадах і докорінно дисонував з авторитарною моделлю московського самодержавства. Деконструкція міфологем про «лояльне козацтво» дозволяє ідентифікувати Гетьманщину як усвідомлений проєкт розбудови модерної нації, де міжнародна дипломатія виступала актом реалізації суверенітету. Актуалізація інтелектуального доробку козацької еліти та досвіду визвольних рухів тієї доби відновлює національну гідність через афіліацію з європейською конституційною традицією, протиставляючи її досвіду східного деспотизму.

У вітчизняній оптиці боротьба за спадщину Русі – це передусім битва за право на власне ім'я та походження. Тривале домінування російської концепції Михайла Погодіна про «перенесення» руського духу на північ, після відходу туди росіян, що проживали в епоху до монгольської навали в Середньому Подніпров'ї¹ та радянської теорії про «спільну колиску», мали на меті перетворити українців на націю без коріння, чий родовід нібито починається лише з XIV–XV століть. Повернення до концепції Михайла Грушевського про безперервність українського історичного процесу² (Русь – Волинсько-Галицька держава/Королівство Руське – Козаччина – УНР) є ключем до виходу з ментальної тіні «молодшого брата». Це дозволяє усвідомити, що європейський вектор розвитку був не зовнішнім вибором, а органічним продовженням внутрішньої політичної традиції Києва.

Щодо козацької доби, українське національне позиціонування вимагає остаточного відходу від образу «співочого та відчайдушного запорожця-гультіпаки», нав'язаного імперськими наративами. Натомість акцент зміщується на Гадяцький договір³ та Договори і постанови прав і свобод військових 1710 р. (Конституцію Пилипа Орлика)⁴ – документи, що засвідчують прагнення української еліти до розбудови правової держави європейського зразка. Розуміння того, що представники козацької старшини були достатньо освіченими інтелектуалами свого часу, які дискутували про природне право та об-

¹ Див.: Бузук П. Історія української мови: Вступ. Фонетика. Морфологія. Київ, 1927 / за ред. О. Горбача. Мюнхен: УВУ, 1985. С. 11.

² Див.: Грушевський М. Звичайна схема «русской» історії й справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства. Статті по славяноведенню / под ред. В. Ламанського. Санкт-Петербург: Тип. Имп. Акад. наук, 1904. Вып. 1. С. 299.

³ Див.: Гадяцька унія 1658 року / редкол.: П. Сохань (голов. ред.), В. Брехуненко та ін. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, 2008. 342 с.

⁴ Див.: Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. *Верховна Рада України*. URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>

меження монаршої влади, руйнує стереотипи про «дикє поле» та «некеровану стихію».

Зрештою, ревізія поглядів на Револуційні змагання 1919–1921 років через призму державної тяглости, а не лише поразки, повертає нам віру в інституційну спроможність української нації. Це дозволяє сприймати теперішнє протистояння із сучасною формою російського імперіалізму – РФ не як прикрий інцидент, а як черговий етап тривалої боротьби за збереження власного цивілізаційного коду. Таким чином, історія перестає бути переліком трагедій і стає потужним ресурсом для зміцнення національної резистентності та остаточного подолання постколоніальної травми.

Отже, традиційний російський дискурс про «провінційність» української культури нейтралізується через актуалізацію усвідомленої тяглости державотворчої традиції нашого народу, що структурує національне буття від княжої доби до сучасності. Імперська ідеологія системно маркує будь-які українські державо- чи націєтворчі проєкти як локальні, несуттєві або етнографічні, приховуючи фундаментальний масштаб інтелектуальної та інституційної розбудови, яка не припинялась навіть у періоди політичних криз. Аналіз культурологічних процесів та явищ на українських землях свідчить про іманентне прагнення української культури до універсалізму, що реалізовувалося через створення автономних академічних інституцій, правових кодексів та естетичних канонів, які корелювали з тогочасними глобальними стандартами. Трансформація сприйняття історії з дискретного набору повстань у спрямований і закономірний процес заміщення комплексу суб'єктної дефіцитарності державницьким мисленням.

Реституція цієї тяглости дозволяє ідентифікувати український культурний проєкт не як периферійне відгалуження, а як автентичного суб'єкта, що незмінно відстоював право на повне самовизначення. Подібна когнітивна зміна трансформує національну культуру з об'єкта колоніального привласнення на активного учасника світового цивілізаційного процесу. Усвідомлення тисячолітньої традиції транскордонної взаємодії, наявність власної філософської генеалогії та унікального досвіду соціальної самоорганізації остаточно реконструює тавро «провінційності». Таким чином, історична верифікація постає

фундаментальним інструментом протидії ідеологічним деформаціям та забезпечує нації тривку онтологічну опору та легітимацію права на суверенне майбутнє.

В українському соціокультурному полі подолання міфу «провінційності» вимагає радикальної відмови від нав'язаного образу «співочої, але бездержавної нації». Тривалий час Московія намагалась звести українську ідентичність до гастрономічно-побутового рівня (борщ-вишиванка), свідомо витісняючи з колективної пам'яті факти інтелектуальної першості. Відновлення історичної справедливості означає визнання, наприклад, того, що Києво-Могилянська академія у XVII–XVIII століттях була не локальним навчальним закладом, а потужним інтелектуальним хабом усієї Східної Європи, який експортував освіту та кадри в ту ж саму Московію, закладаючи там фундамент теології, теософії та науки.

Наш контекст цієї проблеми полягає також у визнанні існування нашої правової традиції: від Руської правди¹ через литовські статuti² до актів УНР³. Це доводить, що українське суспільство завжди було правочентричним, на відміну від російської самодержавної моделі, де воля монарха домінувала над законом. Розуміння того, що Україна входила до європейського правового поля (зокрема через Магдебурзьке право у містах), знімає будь-які аргументи про «некультурність» чи «відсталість» українського соціуму в період до колонізації. Зрештою, сучасна Україна через рекультивацію пам'яті про події 1917–

¹ Див.: «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства: навч. посіб. / уклад.: Г. Демиденко, В. Єрмолаєв; вступ. сл. В. Тація. 2-ге вид., змін. та допов. Харків: Право, 2017. 392 с.

² Див.: Статuti Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002–2004. Т. 1: Статут Великого князівства Литовського 1529 року. 464 с.; Т. 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 року. 560 с.; Т. 3: Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 1. 672 с.; Кн. 2. 568 с.

³ Див.: Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. / НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. Київ: Наук. думка, 1996–1997. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін.; редкол.: В. Смолій (відп. ред.) та ін. 587, [2] с.; Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін.; редкол.: В. Смолій (відп. ред.) та ін. 421, [2] с.

1921 років та дисидентський рух кінця XX століття демонструє, що наша боротьба за суб'єктність завжди була константою. Це перетворює національну культуру з «екзотичного додатка» на потужний модерний проєкт. Історична правда тут виступає не просто як знання про минуле, а як «безпековий тил», що дає сучасній нації усвідомлення: ми не будуємо державу з нуля на порожньому місці – ми відновлюємо свою законну геополітичну позицію у світовій цивілізації, яку імперія лише тимчасово намагалась стерти.

Еволюція політики пам'яті в Україні репрезентує перехід від партикулярних ініціатив до комплексної стратегії санації (очищення) публічного простору від колоніальних нашарувань. Початкова стадія, позначена стихійною деструкцією радянських монументальних символів, трансформувалася в інституціоналізовану деколонізацію, що охоплює ревізію не лише тоталітарного спадку, а й глибинних імперських наративів. Реконструкція топонімічного ландшафту, демонтаж об'єктів, що легітимізували колоніальну експансію, та реструктуризація святкового календаря постають ключовими інструментами відновлення національної суб'єктності в просторовому та часовому вимірах.

Рекультивація суспільного середовища є не стільки актом фізичного усунення артефактів, скільки стратегічною емансипацією колективної ментальності від маркерів зовнішньої присутності. Заміщення імперських когнітивних маяків іменами національних інтелектуальних та військових еліт змінює архітектуру ідентичності громадянина, нормалізуючи національний контекст як базовий елемент повсякдення. Оновлення державного календаря через синхронізацію свят із вузловими точками національної історії забезпечує відновлення темпоральної тяглості, заміщуючи інерційний імперський час автентичним національним літочисленням.

В українських реаліях шлях від «ленінопаду» до системної дерусифікації демонструє якісне визрівання політичної нації. Якщо на першому етапі боротьба велася з найбільш одіозними символами комуністичного режиму, то сучасний етап спрямований на деконструкцію «імперського міфу» загалом. Пам'ятники Катерині II чи Пушкіну в українських містах функціонували як ідеологічні анкери метрополій,

що візуально закріплювали статус України як «провінції культурного центру». Їх усунення знаменує остаточну ліквідацію ідеологічних претензій Росії на українську територію та ментальність.

Особливе значення в українському контексті має трансформація топоніміки. Поява вулиць імені діячів Української революції 1917–1921 років, репресованих інтелектуалів чи героїв сучасної оборони України створює нову систему координат. Це дозволяє подолати ситуацію, коли громадянин України щодня перебував у смисловому полі метрополії, що підсвідомо формувало почуття вторинності. Сьогодні кожна змінена назва – це акт повернення історичної справедливості та утвердження власного пантеону героїв.

Важливим кроком стала і деколонізація часу. Перенесення державних свят на дати, що відображають тяглість від Русі та козацтва (як-от День Української Державності чи День захисників і захисниць України на Покрову), дозволяє Україні вийти з-під впливу московського церковно-політичного календаря. Це синхронізує українське суспільство з європейським цивілізаційним ритмом, де національна історія є не додатком до імперської хронології, а самостійним та самодостатнім процесом. Таким чином, системна деколонізація завершує формування суверенної ідентичності, роблячи український зміст основою буття держави.

Конституювання автентичного пантеону героїв постає детермінуючим етапом у процесі деконструкції колоніальної свідомості, оскільки героїчний наратив є персоніфікованою репрезентацією засадничих цінностей нації. Тривалий досвід нав'язування зовнішніх кумирів, чия діяльність часто дисонувала з національними інтересами, зумовлював стан глибокої когнітивної деформації суспільства. Актуалізація в публічному дискурсі постатей, що уособлювали тяглість резистентності (опору) та державницької ініціативи – від мілітарних еліт Русі до суб'єктів сучасного оборонного сектору – формує нову морально-етичну вертикаль. Ці постаті функціонують як еталони громадянської відповідальності та жертвовності, виступаючи фундаментом для соціалізації нових поколінь.

Соціальна роль національного пантеону полягає у виробленні чіткої системи координат, що диференціює категорії «добра» та «зла»

у межах національного буття. Героїчний наратив виступає когнітивним антидотом проти суспільної апатії та комплексу суб'єктної меншовартості, трансформуючи сприйняття історії з віктимної парадигми (історії жертв) на парадигму активної боротьби та перемоги. Визнання справжніх національних авторитетів сприяє консолідації суспільства навколо спільних телеологічних смислів. Це забезпечує сталий імунітет проти зовнішніх ідеологічних маніпуляцій: спільнота, що володіє чіткою історичною рефлексією та почуттям вдячності власним героям, виявляє високу резистентність до пропагандистських конструктів про «спільний цивілізаційний простір».

В українському соціокультурному ландшафті тривалий час домінував образ «страждальної України», що було вигідним імперському центру для підкреслення неспроможності українців до власного державотворення. Сьогоднішнє формування пантеону – це передусім зміна психологічного фокуса з «плачу над руїнами» на гордість за збройну та інтелектуальну відсіч. Повернення до лав національних героїв таких постатей, як князь Святослав Хоробрий, Костянтин Острозький чи Петро Конашевич-Сагайдачний, демонструє, що Україна завжди була суб'єктом великої геополітики та володіла потужною військовою традицією, яка не була частиною російської.

Особливе значення в українському контексті має синхронізація епох. Коли в одному ряду стоять козацькі полковники, воїни УПА та захисники сучасної України, зникає розрив між «минулим» і «теперішнім». Це створює відчуття безперервної лінії оборони цивілізації, де сучасний воїн усвідомлює себе спадкоємцем тисячолітньої лицарської етики. Такий пантеон стає базою для виховання в молоді «державного інстинкту», де захист країни сприймається не як тягар, а як почесна місія, освячена прикладом пращурів.

Зрештою, деколонізація героїки в Україні дозволяє остаточно витіснити радянсько-імперські культи (на кшталт «героїв громадянської війни» чи російських полководців), які слугували ментальними прив'язками до метрополії. Заміна цих штучних маркерів на імена, що дійсно відображають боротьбу за українську свободу, робить суспільство монолітним. Народ, який ідентифікує себе через власних героїв, набуває здатності самостійно визначати свій стратегічний курс,

ігноруючи будь-які спроби нав'язати йому статус «частини єдиного народу» чи об'єкта чийхось імперських амбіцій.

Реалізація ефективної політики пам'яті потребує ґрунтовної інституційної підтримки, що забезпечує трансформацію емотивних суспільних станів у структуровані когнітивні системи. Сучасні музеї, архівні установи та науково-дослідні центри еволюціонують із консервативних сховищ артефактів у динамічні майданчики для деконструкції міфологем та генезису модерного історичного мислення. Процес оприлюднення раніше рестриктивних (засекречених) фондів спецслужб та системна віктимологічна експертиза злочинів колоніальних режимів забезпечують верифіковану доказову базу для рефлексії над масштабами деформації національної історії. Це дозволяє перевести дискурс із площини інтуїтивної рецепції несправедливості у площину науково обґрунтованої аналітики колоніальних процесів.

Інституціоналізація пам'яті виступає гарантом стабільності деколонізаційних процесів, убезпечуючи їх від впливу мінливої політичної кон'юнктури та інтегруючи їх у фундаментальну структуру державного будівництва. Завдяки діяльності наукових інституцій національний погляд на історичний процес набуває ознак суб'єктності не лише в межах внутрішнього дискурсу, а й у глобальному академічному просторі, тривалий час монополізованому імперськими інтерпретаціями. Функціонування розгалуженої мережі інституцій пам'яті стає стратегічним запобіжником від рецидивів «колонізованого духу», забезпечуючи сталу фіксацію національної ідентичності в історичній ретроспективі та перспективі.

В українському контексті інституційна підтримка деколонізації набула унікальних масштабів завдяки діяльності Українського інституту національної пам'яті та безпрецедентному відкриттю архівів КДБ. Україна стала одним із лідерів у Східній Європі за рівнем доступності документів радянських каральних органів, що дозволило науковцям та громадянам документально підтвердити факти геноциду (Голодомору), політичних репресій та нищення культури. Це перетворило абстрактне відчуття кривди на конкретні знання про механізми колоніального пригнічення, що є основою для юридичної та моральної оцінки минулого.

Сучасні українські музеї – від Музею Голодомору до Музею Майдану та локальних історичних хабів – перетворюються на центри національного діалогу. Вони руйнують імперський стереотип про «неісторичність» українців, демонструючи тяглість наших державних інституцій та воєнного мистецтва. Важливим аспектом є також робота українських науковців із перегляду західних славістичних студій, де десятиліттями панував погляд на Україну через «російську лінзу». Сьогодні українські дослідники активно суб'єктивізують наш наратив у провідних університетах світу, доводячи, що історія Східної Європи не є тотожною історії Росії.

Таким чином, створення в Україні потужної інституційної бази – це акт інтелектуальної деокупації. Це гарантує, що пам'ять про боротьбу та державність не зникне з відходом очевидців, а буде зафіксована в наукових працях, підручниках та музейних експозиціях. Інституції пам'яті створюють «інтелектуальний бронезилет» нації, що захищає майбутні покоління від повторного поглинання імперськими міфами та забезпечує самодостатній розвиток українського цивілізаційного проєкту.

Повномасштабна військова агресія 2022 року постала критичним моментом, що трансформувалася в теоретичні деколонізаційні дискурси у безальтернативну умову національного виживання. Ескалація конфлікту призвела до остаточної деконструкції ілюзій щодо «транскультурної єдності», ідентифікуючи колоніальні наративи як прелімінарні (підготовчі) інструменти ідеологічного обґрунтування фізичного знищення спільноти. У цьому контексті масова рефлексивна дистанція від культурних та лінгвістичних маркерів агресора розглядається як акт колективної самооборони та стратегічний крок до зміцнення внутрішньої консолідації й національної безпеки.

У воєнний період історична пам'ять набуває статусу стратегічного мобілізаційного ресурсу, де досвід ретроспективної резистентності (опору) легітимізує та надає сенсу сучасному досвіду боротьби. Каталізація розриву з імперським центром базується на когнітивному усвідомленні іманентної тяглості репресивних методів – від депортацій до культурної нівеляції, що застосовувалися колоніальними режимами в різні історичні епохи. Така верифікація агресії дозволяє

нації остаточно вийти з-під ідеологічної сугестії «спільного історичного простору», ідентифікуючи його як простір перманентного спротиву. Війна завершує радикальну трансформацію суспільної свідомості, роблячи реверсію до імперських парадигм неможливою на рівні базових аксіологічних імперативів та національної гідності.

В українських реаліях війна 2022 року стала моментом істини, що прискорив процеси, які раніше тривали десятиліттями. Події в Бучі, Ірпені, Маріуполі та інших містах наочно продемонстрували, що російська культура та історія використовувалися як «м'яка сила», що готувала ґрунт для «жорсткої» військової окупації. Це спричинило феномен масової ментальної евакуації: добровільної та стрімкої відмови від російської мови, споживання російського контенту та вшанування імперських діячів. Для українського суспільства деколонізація перестала бути справою лише науковців, перетворившись на форму цивілізаційного вибору «життя проти смерті».

Особливе значення в українському контексті має усвідомлення історичної тягlosti ворожої тактики. Паралелі між Голодомором 1932–1933 років та сучасним знищенням аграрного сектора, між вивезенням дітей до Сибіру у ХІХ столітті та сучасними депортаціями остаточно зруйнували міф про «випадковість» агресії. Це розуміння дозволяє українцям бачити себе не «жертвами обставин», а спадкоємцями багатовікової боротьби, що зараз виходить на свій вирішальний етап.

Сучасна українська історична пам'ять у воєнний час стає активною зброєю. Героїзація нових захисників, що стоять на плечах воїнів УНР та УПА, створює незламний зв'язок поколінь. Це формує нову українську ідентичність – ідентичність нації-суб'єкта, яка не просто захищається, а активно очищує свій простір від будь-яких ознак підлеглості. Повоєнний горизонт України тепер чітко окреслений: це повна інтеграція в європейський простір, де наша історія є самостійною главою, а не приміткою до імперського тексту.

Сучасна оборонна війна ініціює формування принципово нового пласта національної героїки, що стає центральним структуруючим елементом оновленої ідентичності. Феномен міст-героїв, символіка об'єктів екзистенційної резистентності (як-от «Азовсталь») та меморіалізація видатних оборонних операцій конструюють нову географію

пам'яті, яка детермінує витіснення анахронічних імперських маркерів. Характерною рисою цих процесів є їхня органічність та автентичність: нові когнітивні орієнтири виникають як результат безпосереднього колективного досвіду, заснованого на солідарності та соборному переживанні травми й триумфу. Локації воєнних злочинів та місця військової слави перетворюються на референтні точки збору нації, забезпечуючи безперервну темпоральну дифузію між історичним минулим і актуальним теперішнім.

Новітня героїка виконує критичну психотерапевтичну та аксіологічну функцію, трансформуючи національний історичний наратив із віктимної (пасивної) парадигми у переможну (активну). Заміщення нав'язаного образу «вічної жертви» образом свідомого воїна-суб'єкта та волонтера кардинально змінює внутрішню самооцінку соціуму, нівелюючи потребу у зовнішній верифікації власної значущості. Українська спільнота трансформується з об'єкта впливу на потужного генератора цивілізаційних смислів. Сучасна мілітарна героїка інтегрує ретроспективний досвід попередніх етапів боротьби за суверенітет, створюючи несуперечливу картину національного поступу, де сучасний суб'єкт оборони виступає легітимним спадкоємцем воєнно-політичних традицій Русі, Гетьманщини та визвольних змагань ХХ століття.

В українському соціокультурному просторі ми є свідками унікального явища – народження «живої історії», яка не потребує академічного доведення, бо є частиною біографії кожного громадянина. Символи на кшталт «Азовсталі» чи Бахмута стали для сучасних українців тим, чим для попередніх поколінь були Крути чи Берестечко, проте з принциповою різницею: сьогоднішній героїзм сприймається не лише через призму трагедії, а передусім як прояв надлюдської сили духу та ефективності. Це народжує героїку переможців, яка остаточно витісняє старий плач за втраченою долею, що панував в українській культурі протягом століть колоніального пригнічення.

Нові місця пам'яті – від Бучі до Херсона – стають точками деколонізації ландшафту. Коли на місці демонтованих пам'ятників радянським генералам з'являються меморіали на честь бригад Збройних Сил України, відбувається не просто заміна символів, а зміна ідеоло-

гічного фундаменту міста. Українці тепер дивляться на свою землю не як на територію, де «проходили великі події чужої імперії», а як на простір власного героїчного звершення. Це створює неймовірний рівень внутрішньої самодостатності: нам більше не потрібно доводити свою «європейськість» чи «цивілізаційність» – ми самі стаємо взірцем для світу.

Ця нова ідентичність остаточно зшиває країну. Сучасний захисник, який має на шевроні тризуб, у свідомості народу стає в один ряд із київським дружинником та чорним запорожцем. Війна довела, що українська мілітарна традиція – це не «фольклор», а жива, небезпечна для ворога і переконлива для союзників реальність. Це відчуття глибокого історичного коріння, поєднане з актуальною перемогою, робить процес деколонізації незворотним: народ, який відчув власну силу та створив своїх справжніх богів війни, вже ніколи не повернеться у стан колоніального упокорення.

У повоєнний період деконструйована та очищена від колоніальних нашарувань пам'ять трансформується з ретроспективного знання у фундаментальний базис для розбудови суверенної, технологічно модернізованої та інституційно сталої держави в європейському цивілізаційному просторі. Емансипація від «колонізованого духу» відкриває шлях до генезису унікальної моделі національного розвитку, заснованої на автентичних аксіологічних імперативах: пріоритеті людської гідності, горизонтальній мережовості та індивідуальній свободі. Переосмислення історичного процесу як тяглої резистентності забезпечує соціуму онтологічну впевненість для реалізації автентичних державних проєктів, що не є епігонським копіюванням зовнішніх зразків, а випливають із власного досвіду соціальної самоорганізації. Це детермінує інтеграцію спільноти у глобальні структури на правах суб'єкта-лідера, що виступає донором безпеки та інноваційних цивілізаційних підходів.

Оптимальна модель майбутнього поступу передбачає функціонування історичної пам'яті як інструмента стратегічного проєктування. Вона сприяє акумуляції соціального капіталу та інтенсифікації внутрішньої суспільної довіри, застерігаючи від рецидивів деструктивних сценаріїв минулого. Верифікований та позбавлений зовнішньої цен-

зури погляд на історичну ретроспективу дозволяє прагматично оцінювати геополітичні виклики, формувати стратегічні альянси та артикулювати національні інтереси без впливу постколоніальних комплексів. Деколонізація свідомості постає обов'язковою умовою інтелектуального та інноваційного прориву, оскільки лише звільнена від ментальної залежності нація здатна на креативне державне мислення та глобальне лідерство. Оновлена ідентичність формує резистентне середовище («м'яку силу»), що забезпечує імунітет проти будь-яких форм повторної колонізації.

В українському контексті повоєнна модель розвитку – це остаточне прощання з роллю «східної периферії». Очищена пам'ять про те, як українці століттями виживали та перемагали в умовах бездержавності, стає основою для побудови унікальної системи управління, де держава є сервісом, а громада – головною силою. Наш історичний досвід горизонтальних зв'язків (від козацького самоврядування до волонтерських мереж сучасності) виявляється набагато ефективнішим за ієрархічні імперські моделі. Україна має шанс запропонувати Європі нову форму демократії – стійку, дієву та загартовану у вогні екзистенційної боротьби.

Для України деколонізація свідомості – це перехід від «наздоганяючої модернізації» до власного інноваційного стрибка. Коли ми перестаємо дивитися на себе очима Москви чи навіть виключно очима Заходу, ми починаємо бачити свої реальні переваги: унікальний досвід у сфері цифровізації, оборонних технологій та соціальної стійкості. Історична пам'ять про Русь як частину європейського правового поля повертає нас додому не як «бідних родичів», а як націю, що захистила європейські цінності в їхній найбільш первинній, героїчній формі.

Зрештою, майбутнє України – це роль держави-гаранта, чия ідентичність є настільки цілісною, що вона більше не боїться зовнішніх маніпуляцій. Вивчення власної історії без купюр дає нам прагматизм: ми більше не віримо в «паперові гарантії», а покладаємося на власну мілітарну та інтелектуальну силу. Оновлена українська ідентичність стає «м'яким силовим полем», яке не лише захищає нас, а й притягує світ до наших ідей, роблячи Україну одним із ключових архітекторів нової безпекової архітектури світу.

Узагальнення результатів дослідження дає підстави стверджувати, що деколонізація інтелектуального та духовного простору трансформувалася з гуманітарного дискурсу в критичний чинник стратегічної безпеки держави. Тривала інтерналізація імперських наративів зумовила феномен «колонізованого духу» – стану онтологічної залежності, за якого нація вимушено конструювала власну ідентичність через викривлену оптику метрополії. Подолання цієї деформації потребує не лише формальної елімінації колоніальної символіки, а й фундаментальної реституції системи історичних координат, де Україна утверджується як автентичний суб'єкт цивілізаційного поступу.

Цей процес структурується за трьома засадничими векторами.

1. Аксіологічно-історіографічний: деконструкція телеологічних міфів (зокрема міфу про «спільний етногенез» та культурну периферійність) через відновлення лінійної тяглості державотворення. Це забезпечує інтеграцію українського досвіду в європейський правовий простір та нівелює комплекс суб'єктної дефіцитарності.

2. Інституційно-меморіальний: перехід до системної деколонізації публічного простору, що перекодовує повсякденний досвід індивіда. Формування оновленої героїки та інституціоналізація пам'яті створюють стійку морально-ціннісну вертикаль, що забезпечує когнітивний імунітет суспільства до зовнішніх маніпуляцій.

3. Екзистенційно-політичний: військова агресія як радикальний каталізатор, що перетворив деколонізацію на акт екзистенційної самооборони. Новітня героїка оборони детермінує перехід від віктимної парадигми ідентичності до активної та переможної, що уможлиблює реалізацію власної оптимальної моделі розвитку.

У підсумку, деколонізована пам'ять постає як стратегічний ресурс («soft power»), що визначає суб'єктне майбутнє держави. Звільнена від ментальної апропріації спільнота набуває здатності до самостійної генерації цивілізаційних смислів, спираючись на унікальний досвід соціальної резистентності та горизонтальної самоорганізації.

В актуальному просторі українського державотворення деколонізація остаточно зафіксована не як «прощання з минулим», а як битва за право на власну версію майбутнього. Період перебування в орбіті російського імперського міфу був часом інтелектуальної окупації,

рішучий вихід із якої робить Україну самодостатнім геополітичним центром сили. Відновлення пам'яті про Русь, Гетьманщину та УНР – це акт реституції законних цивілізаційних прав, які послідовно відчужувалися метрополією.

Досвід сучасної війни довів, що українська модель горизонтального суспільства та мережевої солідарності є набагато життєздатнішою за ієрархічний деспотизм. Кожен акт меморіалізації поточної боротьби та кожна змінена назва вулиці стають інструментами докорінної зміни національного коду. Ми еволюціонували з об'єкта, що потребує зовнішньої легітимації, у суб'єкта, який самостійно продукує стандарти демократичного опору.

Очищена пам'ять формує автономне «силове поле», яке робить національну свідомість неуразливою до ідеологічних диверсій. Україна інтегрується в європейську архітектуру безпеки не на правах периферії, а як донор смислів і стратегічного гарту. Це знаменує початок нової ери, де нація впевнено проєктує свій шлях, маючи за опору верифіковане та позбавлене чужих ідеологічних нашарувань минуле.

==== Список використаних джерел

1. Агеева В. Іншування москаля, національна тожсамість і подвійна лояльність. *Наукові записки НаУКМА. Літературознавство*. 2019. Т. 2. С. 36–44.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / пер. з англ. В. Морозова. Київ: Критика, 2001. 272 с.
3. Арістов В. Шість тверджень про Русь, які спростовують російську пропаганду. *Локальна історія*. 27.06.2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/shist-tverdzen-pro-rus-iaki-sprostovuiut-rosiisku-propagandu/>
4. Бузук П. Історія української мови: Вступ. Фонетика. Морфологія. Київ, 1927 / за ред. О. Горбача. Мюнхен: УВУ, 1985. 130 с.
5. Гадяцька унія 1658 року / редкол.: П. Сохань (голов. ред.), В. Брехуненко та ін. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, 2008. 342 с.
6. Грицак Я. Як виник міф про «братні народи»? / за матеріалами інтерв'ю А. Дробовича. *Український інститут національної пам'яті*. 2022. URL:

- <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/yaroslav-grycak-yak-vynyk-mif-pro-bratni-narody>.
7. Грушевський М. Ганебний пам'яті. Твори: у 50 т. / редкол.: П. Соханя (голов. ред.), І. Гирича та ін. Львів: Світ, 2015. Т.10. Кн. 1. С. 104–110.
8. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства. Статті по славяноведенню / под ред. В. Ламанского. Санкт-Петербург: Тип. Имп. Акад. наук, 1904. Вып. 1. С. 298–304.
9. Гаятрі Чакраворті Співак. Чи може підпорядковане промовляти? / пер. з англ. М. Зубрицької. *Вперед*. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/02/04/spivak-subaltern/>
10. Даймонд Дж. Зброя, мікроби і сталь: витоки нерівностей між народами / пер. з англ. Т. Цимбала. Київ: Видавнича група КМ-БУКС, 2018. 512 с.
11. Даймонд Дж. Зброя, мікроби і харч: витоки нерівностей між народами / пер. з англ. Т. Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2009. 488 с.
12. До свята УПА Бандеру і Шухевича остаточно позбавили звання Героїв. *ТСН.ua*. 14.10.2011. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/do-svyata-upa-banderu-i-shuhevicha-ostatochno-pozbavili-zvannya-geroyiv.html>.
13. Довгань К. Фальсифікатор історії: де, як і чому Путін набрехав у скандальній статті. *24 Канал*. 15.07.2021. URL: https://24tv.ua/stattya-putina-pro-ukrayinu-manipulyatsiya-brehnya-odin-narod_n1686293.
14. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. *Верховна Рада України*. URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>.
15. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / пер. з польск. та англ. В. Склокіна. Київ: Ніка-Центр, 2012. 264 с.
16. Казакевич О. Валуєвський циркуляр 1863 року в історіографічних оцінках. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 40. С. 69–74.
17. Перебийніс Є. Чи має Росія право привласнювати собі перемогу в Другій світовій війні? *Радіо Свобода*. 08.05.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30600343.html>.
18. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 152 с.

19. «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства: навч. посіб. / уклад.: Г. Демиденко, В. Єрмолаєв; вступ. сл. В. Тація. 2-ге вид., змін. та допов. Харків: Право, 2017. 392 с.
20. Сайд Е. Культура й імперіялізм / пер. з англ. К. Ботанової, Т. Цимбала, за уч. Н. Іхазалі, Т. Марценюк. Київ: Критика, 2007. 608 с.
21. Саторі Дж. Теорія культури та масова культура / пер. з англ. С. Савченка. Харків: Акта, 2005. 337 с.
22. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. Т. 1: Статут Великого князівства Литовського 1529 року. 464 с.
23. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. Т. 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 року. 560 с.
24. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. Т. 3: Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 1. 672 с.
25. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. Т. 3: Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 2. 568 с.
26. Томпсон Е. М. Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм / пер. з англ. М. Корчинської. Київ: Основи, 2008. 367 с.
27. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. / НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. Київ: Наук. думка, 1996. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін.; редкол.: В. Смолій (відп. ред.) та ін. 587, [2] с.
28. Українська Центральна Рада : документи і матеріали: у 2 т. / НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. Київ: Наук. думка, 1997. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін.; редкол.: В. Смолій (відп. ред.) та ін. 421, [2] с.
29. Фанон Ф. Гнані і голодні / пер. з фр. І. Ковальської, І. Цюпи, К. Шепетюк. Київ: Вперед, 2016. 227 с.
30. Eagleton T. The Idea of Culture. Malden, MA: Blackwell, 2000. 156 p.
31. Natanson-Leski J. Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej. Lwów: Książnica Polska Tow. Nauczycieli Szkół Wzwyższych, 1922. 196 s.
32. Nation and Narration / edited by Homi K. Bhabha. London; New York: Routledge, 1990. viii, 333 p.